

मोहन दुवालको काव्यकारिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
नेपाली विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
दीपमाया लुइटेल्
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६९

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको एम. ए. दोस्रो वर्षको ऐच्छिक दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि शोधकर्ता दीपमाया लुइटेलेले मोहन दुवालको काव्यकारिता शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । प्रस्तुत शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६९ । ०८ । ०५

.....

उप प्रा. लेखराज खतिवडा

शोध निर्देशक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि. कीर्तिपुर

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय नेपाली विभागका छात्रा दिपमाया लुङ्गटेलले स्नातकोत्तर तहको दसौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति तयार पार्नुभएको मोहन दुवालको काव्यकारिता शीर्षकको शोधपत्र उचित देखिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

.....

विभागीय प्रमुख

प्रा. डा. देवीप्रसाद गौतम

.....

उपप्राध्यापक

श्री लेखराज खतिवडा

शोधनिर्देशक

.....

श्री पुष्करराज भट्ट

ब्राह्म्य निर्देशक

मिति : २०६९ । ०८ । १७

कृतज्ञता ज्ञापन

मोहन दुवालको काव्यकारिता शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरू श्री लेखराज खतिवडाको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यस शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आफ्नो अमूल्य समय, सुभावा र प्रेरणा दिई मार्गनिर्देशन गर्नुहुने गुरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

त्यसै गरी यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक पर्ने सामग्री उपलब्ध गराउनाका साथै उचित सल्लाह एवम् आवश्यक सहयोग प्रदान गर्नुहुने शोधनायक मोहन दुवाल र उहाँका परिवारज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न विभागीय स्वीकृति गरी बेलाबेलामा आवश्यक निर्देशन र सुभावा प्रदान गर्नुहुने त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरका विभागीय प्रमुख श्रद्धेय गुरु प्रा. डा. देवीप्रसाद गौतमप्रति म हार्दिक कृतज्ञता अर्पण गर्दछु ।

यस शोधकार्य लेखनको सुरुदेखि अन्त्यसम्म नै आवश्यक सल्लाह र सुभावा प्रदान गर्नुहुने गुरु डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्प्रति पनि म आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

यस शोधकार्य लेखनका लागि पारिवारिक पक्षबाट सहयोग पुऱ्याउने श्रीमान् रामप्रसाद, छोरीहरू दृष्टि र दिप्तीप्रति पनि म आभार व्यक्त गर्दछु । त्यसै गरी यस शोधपत्रको कम्प्युटर टाइप गर्न सहयोग गर्ने श्री भूपतिन्द्रज्यूलाई पनि म धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

अन्तमा, यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि म त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शोधकर्ता

परीक्षा क्रमाङ्क : २८०८५५

त्रि.वि.द.नं. ६-३-२८-१८२-२००६

समूह २०६३/६४

क्याम्पस दर्ता नं. ३७

मिति : २०६९ । ०८ । ०५

दीपमाया लुइटेल्

स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

विषय सूची

परिच्छेद एक : शोधपरिचय	१
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्या कथन	२
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व	७
१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन	७
१.७ शोध विधि	७
१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि	७
१.७.२ विश्लेषणको आधार	७
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	८
परिच्छेद दुई : कविताको सैद्धान्तिक चिनारी	९
२.१ विषय परिचय	९
२.२ कविताको व्युत्पत्तिगत अर्थ र परिभाषा	९
२.२.१ व्युत्पत्तिगत अर्थ	९
२.२.२ कविताको परिभाषा	९
२.३ कविताका भेद/रूप	१२
२.३.१ लघुतम रूप	१३
२.३.२ लघुरूप	१३
२.३.३ मध्यम वा मझौला रूप वा खण्डकाव्य	१३
२.३.४ कविताको बृहत् रूप वा महाकाव्य	१३
२.४ कविताका तत्त्वहरू	१४
२.४.१ संरचना	१४

२.४.२ विषयवस्तु	१४
२.४.३ भाव	१५
२.४.४ लय	१५
२.४.५ विम्ब र अलङ्कार	१५
२.४.६ भाषाशैली	१६
२.४.७ कथन पद्धति	१६
२.४.८ उद्देश्य	१६
२.५ निष्कर्ष	१७
परिच्छेद तीन : मोहन दुवालको जीवनी र व्यक्तित्व	१८
३.१ विषय परिचय	१८
३.२ जन्म र जन्मस्थान	१८
३.३ शिक्षादीक्षा	१८
३.४ बाल्यकालको पारिवारिक स्थिति	१९
३.५ दाम्पत्य जीवन	१९
३.६ रुचि र स्वभाव	२०
३.७ भ्रमण	२०
३.८ पदक तथा सम्मान	२१
३.९ कविता लेखनको प्रेरणा र प्रभाव	२२
३.१० अन्य साहित्यिक व्यक्तित्व	२३
३.१०.१ निबन्धकार व्यक्तित्व	२३
३.१०.२ मुक्तककार व्यक्तित्व	२४
३.१०.३ समालोचक व्यक्तित्व	२४
३.१०.४ सम्पादक व्यक्तित्व	२४
३.११ लेखनको आरम्भ र प्रकाशनको थालनी	२५

३.१२ जीवनी व्यक्तित्व र कविता लेखनबीच अन्तरसम्बन्ध	२६
३.१३ निष्कर्ष	२७
परिच्छेद चार : मोहन दुवालको कविता यात्रा तथा प्रवृत्तिहरू	२९
४.१ विषय प्रवेश	२९
४.२ पहिलो चरण : लेखन र प्रकाशनको प्रारम्भिक चरण (वि.सं. २०२० – २०४७ सम्म)	२९
४.२.१ दुवालका पहिलो चरणका काव्यात्मक प्रवृत्तिहरू	३०
४.३ दोस्रो चरण : शान्ति र स्थिरता विषयक कविता तथा मुक्तक प्रकाशनको उत्कर्षको चरण (वि.सं. २०४७ – २०६२)	३२
४.३.१ दुवालका दोस्रो चरणका काव्यात्मक प्रवृत्तिहरू	३३
४.४ तेस्रो चरण : उन्नत राजनीतिक र सामाजिक परिवेशको कामना गरिएका मझौला आकारका गद्य कविता लेखनको चरण (वि.सं. २०६२ – हालसम्म)	३६
४.४.१ दुवालका तेस्रो चरणका काव्यात्मक प्रवृत्तिहरू	३७
४.५ निष्कर्ष	४०
परिच्छेद पाँच : मोहन दुवालका कविता कृतिको विश्लेषण	४१
५.१ विषय प्रवेश	४१
५.२ सिर्जनाका फूलहरू मुक्तक सङ्ग्रहको विश्लेषण	४१
५.२.१ संरचनाका दृष्टिले सिर्जनाका फूलहरूको विश्लेषण	४२
५.२.२ विषयवस्तुका दृष्टिले सिर्जनाका फूलहरूको विश्लेषण	४२
५.२.३ मूलभाव वा केन्द्रीय कथ्य र सन्देशका दृष्टिले सिर्जनाका फूलहरूको विश्लेषण	४४
५.२.४ लय प्रयोगका दृष्टिले सिर्जनाका फूलहरूको विश्लेषण	४४
५.२.५ बिम्ब र अलङ्कार प्रयोगका दृष्टिले सिर्जनाका फूलहरूको विश्लेषण	४४
५.२.६ भाषा शैलीका दृष्टिले सिर्जनाका फूलहरूको विश्लेषण	४५
५.२.७ कथन पद्धतिका दृष्टिले सिर्जनाका फूलहरूको विश्लेषण	४५
५.२.८ उद्देश्यका दृष्टिले सिर्जनाका फूलहरूको विश्लेषण	४५
५.२.९ निष्कर्ष	४६

५.३ सचेतका धुनहरू कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण	४६
५.३.१ संरचनाका दृष्टिले सचेतका धुनहरूको विश्लेषण	४७
५.३.२ विषयवस्तुका दृष्टिले सचेतका धुनहरूको विश्लेषण	४८
५.३.३ मूलभाव वा केन्द्रीय कथ्य र सन्देशका दृष्टिले सचेतका धुनहरूको विश्लेषण	५०
५.३.४ लय प्रयोगका दृष्टिले सचेतका धुनहरूको विश्लेषण	५०
५.३.५ विम्ब र अलङ्कार प्रयोगका दृष्टिले सचेतका धुनहरूको विश्लेषण	५०
५.३.६ भाषाशैलीका दृष्टिले सचेतका धुनहरूको विश्लेषण	५१
५.३.७ कथन पद्धतिका दृष्टिले सचेतका धुनहरूको विश्लेषण	५१
५.३.८ उद्देश्यका दृष्टिले सचेतका धुनहरूको विश्लेषण	५१
५.३.९ निष्कर्ष	५२
५.४ संरचनाका मूलहरू मुक्तक सङ्ग्रहको विश्लेषण	५२
५.४.१ संरचनाका दृष्टिले संरचनाका मूलहरूको विश्लेषण	५३
५.४.२ विषयवस्तुका दृष्टिले संरचनाका मूलहरूको विश्लेषण	५४
५.४.३ मूलभाव वा केन्द्रीय कथ्य र सन्देशका दृष्टिले संरचनाका मूलहरूको विश्लेषण	५५
५.४.४ लयका दृष्टिले संरचनाका मूलहरूको विश्लेषण	५५
५.४.५ विम्ब र अलङ्कार प्रयोगका दृष्टिले संरचनाका मूलहरूको विश्लेषण	५६
५.४.६ भाषा शैलीका दृष्टिले संरचनाका मूलहरूको विश्लेषण	५६
५.४.७ कथन पद्धतिका दृष्टिले संरचनाका मूलहरूको विश्लेषण	५६
५.४.८ उद्देश्यका दृष्टिले संरचनाका मूलहरूको विश्लेषण	५६
५.४.९ निष्कर्ष	५७
५.५ मानवीय संवेदनाहरू कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण	५७
५.५.१ संरचनाका दृष्टिले मानवीय संवेदनाहरूको विश्लेषण	५८
५.५.२ विषयवस्तुका दृष्टिले मानवीय संवेदनाहरूको विश्लेषण	५८
५.५.३ मूलभाव वा केन्द्रीय कथ्य र सन्देशका दृष्टिले मानवीय संवेदनाहरूको विश्लेषण	६०

५.५.४ लय प्रयोगका दृष्टिले मानवीय संवेदनाहरूको विश्लेषण	६५
५.५.५ बिम्बालङ्कारका दृष्टिले मानवीय संवेदनाहरूको विश्लेषण	६५
५.५.६ भाषा शैलीका दृष्टिले मानवीय संवेदनाहरूको विश्लेषण	६६
५.५.७ कथन पद्धतिका दृष्टिले मानवीय संवेदनाहरूको विश्लेषण	६६
५.५.८ उद्देश्यका दृष्टिले मानवीय संवेदनाहरूको विश्लेषण	६६
५.५.९ निष्कर्ष	६६
५.६ संभावनाका मनहरू मुक्तक सङ्ग्रहको विश्लेषण	६७
५.६.१ संरचनाका दृष्टिले संभावनाका मनहरूको विश्लेषण	६७
५.६.२ विषयवस्तुका दृष्टिले संभावनाका मनहरूको विश्लेषण	६८
५.६.३ मूलभाव वा केन्द्रीय कथ्य र सन्देशका दृष्टिले संभावनाका मनहरूको विश्लेषण	६८
५.६.४ लय प्रयोगका दृष्टिले संभावनाका मनहरूको विश्लेषण	६९
५.६.५ बिम्ब र अलङ्कार प्रयोगका दृष्टिले संभावनाका मनहरूको विश्लेषण	६९
५.६.६ भाषा शैलीका दृष्टिले संभावनाका मनहरूको विश्लेषण	७०
५.६.७ कथन पद्धतिका दृष्टिले संभावनाका मनहरूको विश्लेषण	७०
५.६.८ उद्देश्यका दृष्टिले संभावनाका मनहरूको विश्लेषण	७०
५.६.९ निष्कर्ष	७१
५.७ भारतीका उत्सर्गहरू कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण	७१
५.७.१ संरचनाका दृष्टिले भारतीका उत्सर्गहरूको विश्लेषण	७२
५.७.२ विषयवस्तुका दृष्टिले भारतीका उत्सर्गहरूको विश्लेषण	७४
५.७.३ मूलभाव वा केन्द्रीय कथ्य र सन्देशका दृष्टिले भारतीका उत्सर्गहरूको विश्लेषण	७५
५.७.४ लय प्रयोगका दृष्टिले भारतीका उत्सर्गहरूको विश्लेषण	७६
५.७.५ बिम्ब र अलङ्कार प्रयोगका दृष्टिले भारतीका उत्सर्गहरूको विश्लेषण	७६
५.७.६ भाषा शैलीका दृष्टिले भारतीका उत्सर्गहरूको विश्लेषण	७८
५.७.७ कथन पद्धतिका दृष्टिले भारतीका उत्सर्गहरूको विश्लेषण	७८

५.७.८ उद्देश्यका दृष्टिले भारतीका उत्सर्गहरूको विश्लेषण	७८
५.७.९ निष्कर्ष	७८
५.८ क्रान्त कविताका अक्षरहरू कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण	७९
५.८.१ संरचनाका दृष्टिले क्रान्त कविताका अक्षरहरूको विश्लेषण	७९
५.८.२ विषयवस्तुका दृष्टिले क्रान्त कविताका अक्षरहरूको विश्लेषण	८०
५.८.३ मूलभाव वा केन्द्रीय कथ्य र सन्देशका दृष्टिले क्रान्त कविताका अक्षरहरूको विश्लेषण	८२
५.८.४ लय प्रयोगका दृष्टिले क्रान्त कविताका अक्षरहरूको विश्लेषण	८२
५.८.५ बिम्ब र अलङ्कार प्रयोगका दृष्टिले क्रान्त कविताका अक्षरहरूको विश्लेषण	८२
५.८.६ भाषा शैलीका दृष्टिले क्रान्त कविताका अक्षरहरूको विश्लेषण	८३
५.८.७ कथन पद्धतिका दृष्टिले क्रान्त कविताका अक्षरहरूको विश्लेषण	८३
५.८.८ उद्देश्यका दृष्टिले क्रान्त कविताका अक्षरहरूको विश्लेषण	८३
५.८.९ निष्कर्ष	८४
५.९ मनको मभेरीमा बलिभएका प्रश्नहरू कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण	८४
५.९.१ संरचनाका दृष्टिले मनको मभेरीमा बलिभएका प्रश्नहरूको विश्लेषण	८५
५.९.२ विषयवस्तुका दृष्टिले मनको मभेरीमा बलिभएका प्रश्नहरूको विश्लेषण	८७
५.९.३ मूलभाव वा केन्द्रीय कथ्य र सन्देशका दृष्टिले मनको मभेरीमा बलिभएका प्रश्नहरूको विश्लेषण	८९
५.९.४ लय प्रयोगका दृष्टिले मनको मभेरीमा बलिभएका प्रश्नहरूको विश्लेषण	९०
५.९.५ बिम्ब र अलङ्कार प्रयोगका दृष्टिले मनको मभेरीमा बलिभएका प्रश्नहरूको विश्लेषण	९०
५.९.६ भाषा शैलीका दृष्टिले मनको मभेरीमा बलिभएका प्रश्नहरूको विश्लेषण	९१
५.९.७ कथन पद्धतिका दृष्टिले मनको मभेरीमा बलिभएका प्रश्नहरूको विश्लेषण	९२
५.९.८ उद्देश्यका दृष्टिले मनको मभेरीमा बलिभएका प्रश्नहरूको विश्लेषण	९१
५.९.९ निष्कर्ष	९१

५.१० बस्तीमा राख्नु हुँदैन बाघहरू कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण	९२
५.१०.१ संरचनाका दृष्टिले बस्तीमा राख्नु हुँदैन बाघहरूको विश्लेषण	९२
५.१०.२ विषयवस्तुका दृष्टिले बस्तीमा राख्नु हुँदैन बाघहरूको विश्लेषण	९४
५.१०.३ मूलभाव र सन्देशका दृष्टिले बस्तीमा राख्नु हुँदैन बाघहरूको विश्लेषण	९६
५.१०.४ लय प्रयोगका दृष्टिले बस्तीमा राख्नु हुँदैन बाघहरूको विश्लेषण	९७
५.१०.५ बिम्ब र अलङ्कार प्रयोगका दृष्टिले बस्तीमा राख्नु हुँदैन बाघहरूको विश्लेषण	९७
५.१०.६ भाषा शैलीका दृष्टिले बस्तीमा राख्नु हुँदैन बाघहरूको विश्लेषण	९८
५.१०.७ कथन पद्धतिका दृष्टिले बस्तीमा राख्नु हुँदैन बाघहरूको विश्लेषण	९८
५.१०.१ उद्देश्यका दृष्टिले बस्तीमा राख्नु हुँदैन बाघहरूको विश्लेषण	९८
५.१०.९ निष्कर्ष	९९
५.११ पाँचौँ परिच्छेदको निष्कर्ष	९९
परिच्छेद छ : सारांश र निष्कर्ष	१००
६.१ सारांश	१००
६.२ निष्कर्ष	१०१
६.२.१ संरचना प्रयोगका सम्बन्धमा दुवालका काव्यात्मक प्रवृत्तिहरू	१०१
६.२.२ विषयवस्तुको छनोटका सम्बन्धमा दुवालका काव्यात्मक प्रवृत्तिहरू	१०२
६.२.३ मूल भाव वा सन्देशको प्रस्तुतिका सम्बन्धमा दुवालका काव्यात्मक प्रवृत्तिहरू	१०३
६.२.४ लय प्रयोगका सम्बन्धमा दुवालका काव्यात्मक प्रवृत्तिहरू	१०९
६.२.५ बिम्ब र अलङ्कारका सम्बन्धमा दुवालका काव्यात्मक प्रवृत्तिहरू	१०९
६.२.६ भाषा शैलीका सम्बन्धमा दुवालका काव्यात्मक प्रवृत्तिहरू	११२
६.२.७ कथन पद्धतिका सम्बन्धमा दुवालका काव्यात्मक प्रवृत्तिहरू	११३
६.२.८ उद्देश्यका सम्बन्धमा दुवालका काव्यात्मक प्रवृत्तिहरू	११४
सन्दर्भसामग्री सूची	११५

सङ्क्षेपीकृत शब्द सूची

आइ.ए.	-	इन्टरमिडिएट अफ आर्ट्स
एम.ए.	-	मास्टर अफ आर्टस्
क्र.सं.	-	क्रमसङ्ख्या
डा.	-	डाक्टर
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.सं.	-	दोस्रो संस्करण
ने.रा.प्र.प्र.	-	नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान
नं.	-	नम्बर
पृ.	-	पृष्ठ
बी.ए.	-	ब्याचलर अफ आर्टस्
वि.सं.	-	विक्रम संवत्
सम्पा.	-	सम्पादक